

Rätt betoning gör dig förstådd

Inte mycket krävs för att vi ska begripa bruten svenska. Men med rätt betoning kan den bli betydligt mer lyssnarvänlig.

TEXT: BOSSE THORÉN

Har du hört Karin Fransson prata om mat i P1:s Meny, eller Ivan García läsa nyheter i en Eko-sändning? Det hörs tydligt att de inte har svenska som modersmål. Men det är ändå inga problem att förstå. Kanske kan man kalla det en vårdad utländsk brytning. Det finns också exempel på motsatsen. Någon som talar svenska men bryter så att det knappt är begripligt.

Det finns flera skäl till att någon som bryter är mer begriplig än en annan. Ett skäl är din egen inställning till den som talar. Du kanske känner större förtroende för en som talar svenska med engelsk brytning än en som låter grekisk, och det påverkar hur mycket du begriper. Engelskan har normalt högre status än grekiskan. Fast om du ska köpa fetaost så vill du kanske hellre att personen bryter på grekiska.

Ett annat skäl är att du kanske retar dig på någon enskild detalj. Trots att uttalet i övrigt är fullt begripligt stör du dig på något mindre uttalsfel och får svårt att koncentrera dig på vad personen säger.

Men finns det något generellt som gör att uttalet blir mer eller mindre begripligt, om vi bortser från status och enskilda störningar? Det verkar inte vara brytningen i sig som är problemet, utan något annat. Det är precis som med dialekter: en del är tydligt avvikande från riksspråket, men fullt begripliga, andra förstår man knappt alls.

Frågan är om det finns något som gör en viss bruten svenska mer begriplig och lättlyssnad än en annan, och om man kan lära ut det.

Jag har undervisat i svenska som andraspråk i mer än trettio år. I början hade jag ambitionen att få alla ljud rätt. Det gick väl oftast ganska bra när vi övade. Men elevernas sammanhängande tal lät inte bättre för att de nyss fått till ett perfekt *u*-ljud i ett isolerat ord. Det fungerade helt enkelt inte.

Av en händelse kom jag i kontakt med Olle Kjellin. Denne märklige man doktorerade på ljudlära i Japan, men han har också skrivit en utmärkt bok om hur man lär sig svenskt uttal. Hans metod handlar inte om enskilda ord, utan tar hand om hela meningar. Den bygger också på prosodi, alltså språkets rytmiska och musikaliska sidor. Jag provade Kjellins idéer, och kände mig nästintill frälst. Eleverna började uttala hela meningar så att de lät nästan som infödda svenskar, utan att de hade fått en enda instruktion om vare sig *u*- eller *sj*-ljud.

Olle Kjellins regler kan sammanfattas så här:

- Betona rätt ord i satsen
- Betona rätt stavelse i de betonade orden
- Förläng rätt språkljud i den betonade stavelsen

Ta meningen "Pelle tog tåget till Östersund". Betona nu orden som är feta: Pelle **tog** tåget **till** Östersund. Det låter rätt avigt. **Pelle tog tåget till Östersund**, låter lite mer naturligt. Satser kan såklart betonas lite olika beroende på omständigheterna: "Han **hälsade** på sin **kusin**" eller "Han hälsade **på** sin **kusin**". Det finns alltid en bästa betoning för varje sammanhang, vilket i sin tur ger speciella förutsättningar och förväntningar.

Vad betyder det då att man betonar rätt stavelser i orden? På svenska har vi ordpar som *kaffe* – *café*, *racket* – *raket*, *bànan* – *banán*. Ord med betoningen på första stavelsen kontrasteras mot ord med betoning på andra stavelsen. Många talare av svenska som andraspråk är osäkra på detta och väljer därför att inte betona alls, eller gör det felaktigt eller

svagt, vilket är jobbigt för en infödd svensk lyssnare. Trots att alla enskilda ljud kanske är rätt, känner vi inte riktigt igen orden.

Att betona rätt stavelse i ord är viktigt även på engelska, tyska och i en del andra språk, men betoningen ser olika ut i olika språk. I svenska gäller att en betonad stavelse framförallt ska vara längre än en obetonad. Längden uppfattas som ökad ljudstyrka av hörseln. Prova att förlänga första stavelsen i ordet *tåget*. Det är helt oproblematiskt eftersom Å är en lång vokal. Men hur blir det med *Östersund*? Sista stavelsen ska ha betoning och ska förlängas, trots att vokalen är kort. Här är den springande punkten, nämligen svenskans så kallade komplementära vokal-konsonant-längd. Den innebär att lång vokal följs av kort konsonant (*glas*), och kort vokal följs av lång konsonant (*glass*). Eftersom det är kort vokal i *sund* hamnar längden på det konsonantljud som kommer närmast efter vokalen, i detta fall *n*. Det långa *n*:et medverkar i hög grad till att den sista stavelsen får längre varaktighet än de föregående och upplevs som betonad, åtminstone av svenska öron.

För att sätta in den komplementära längden i en uttalsinstruktion krävs lite omstrukturering av ny och gammal kunskap. De flesta varianter av svenska som talas norr om Skåne fungerar som i exemplen ovan (*glas* - *glass*). Vi sköter konsonantlängden med ryggmärgen och i skolan lär vi oss bry oss om vokallängden, och då oftast med fokus på klangfärgen ("mörkt A" i *glas* och "ljus A" i *glass*). Någon som lär sig svenska som andraspråk har i de flesta fall inte det komplementära mönstret i ryggmärgen, och tjänar därför på att få lära sig längd på både vokaler och konsonanter med samma prioritet. Och det är här Olle Kjellins bok har sin stora förtjänst.

Som nyfrälst använde jag själv hans råd och såg och hörde framstegen mina elever gjorde. Men efter ett tag märkte jag att Kjellin hade lite väl många regler för hur alla tonfall och stigningar skulle bli rätt. Var alla verkligen nödvändiga?

Reglerna handlade om vilka ord som skulle ha *änden*- respektive *änden*-melodi, och hur tonen kan falla, stiga eller ligga stadigt beroende

på om man ska fortsätta tala eller om man avslutar ett yttrande. Man kan anta att de flesta svenskar har hört de olika språkmelodier som talas i Dalarna, i Skåne, i finlandssvenska, utan att tycka att det låter fel och utan att det blir särskilt svårbegripligt. Frågan är då vad som förenar de begripliga svenska dialekterna, och vad som skiljer dem från uttal som är mer svårbegripligt.

De flesta svenska begripliga varianter har de rytmiska dragen, som betoning och längd gemensamt, medan tonernas fall och stigningar skiljer dialekter från varandra (lär mer om detta i Språktidningen 2/08). Det finns alltså huvudsakligen ett gemensamt rytmiskt mönster i svenska. Däremot kan den tonala delen av melodin skilja sig åt. Det borde betyda att lyssnaren begriper rätt bra oavsett tonmönster, men att rytmen har betydelse för hur tydligt det blir. Det leder i sin tur till att man ska fokusera på språkets rytm framför dess melodi, eller takt framför ton, när man undervisar i svenska som andraspråk.

Forskningen på det här området är mycket sparsam men det finns en undersökning om svenska och ett par om engelska som visar att lyssnarna tappar tråden när inte rätt stavelser och ord får sin betoning. Det handlar då inte främst om att svensken tror att invandraren säger *kaffe* i stället för *café*, utan att svenska lyssnare helt enkelt inte hittar ordet i sitt mentala lexikon, när de inte känner igen det rytmiska mönstret som ska höra till den aktuella ljudföljden.

Själv har jag undersökt vilken roll längden på konsonanter och vokaler har för att vi ska förstå vilket ord det är som sägs. Det visar sig att längden på t-ljudet i till exempel *mäta-mätta* hjälper lyssnaren att höra vilket av orden det är. Visserligen är vokalen viktigast, men när jag isolerade konsonantlängdens inverkan visade det sig att också den bidrar till förståelsen.

För att testa hur starkt rotat det komplementära svenska längdmönstret är, lät jag ett antal infödda svenska talare uttala ett par fraser på engelska och tyska. Min teori var att de helt enkelt skulle uttala de

engelska och tyska orden med svensk betoning. I fraserna fanns engelska *chicken* och *woman*, samt tyska *Mutter* och *kommen*, det vill säga ord som av en svensk borde uppfattas som att vokalen är kort i den betonade stavelsen. Resultatet bekräftade det som jag själv och andra tyckt oss höra, nämligen att många svenskar som talar engelska och tyska, förlänger konsonantljud efter kort vokal på ett sätt som inte infödda talare av dessa språk gör. De infödda svenska talarna förlängde helt enkelt *k*-ljudet i *chicken* och *t*-ljudet i *Mutter*, vilket inte engelsmän eller tyskar gör.

Svenskan har alltså ett tydligt och tämligen enhetligt rytmiskt mönster, som dessutom ger sig till känna när vi talar andra språk. Två talare med persiska som modersmål kan låta lika persiska i sin svenska, men den som behärskar den svenska språkrytmen (tjajningen) blir mycket mer lyssnarvänlig än den som inte behärskar den. De kan i övrigt ha precis samma avvikelser i fråga om vokal- och konsonantljud – det som gör att de låter som om de bryter på persiska – men den som har rätt rytm blir lättare förstådd.

Om man ska skriva uttalsregler i en lärobok är det alltså bra att framhålla enkla regler som stämmer för de flesta svenska dialekter, så att det inte är bara stockholmare och andra mellansvenskar som känner igen sig i beskrivningen. Konsekvensen för dem som ska lära ut svenska som andraspråk är att man kan ställa upp mer meningsfulla mål än att försöka eliminera varje spår av elevernas förstaspråk.

Bosse Thorén är fil dr i fonetik, universitetslektor i svenska som andraspråk vid Högskolan Dalarna samt läromedelsförfattare.